

Анотація. У процесі ландшафтознавчих досліджень розглянуто сфери використання термінів «екотон» і «геоекотон», структуру антропогенного геоекотону та один із варіантів класифікації антропогенних геоекотонів – рекреаційний геоекотон. Схарактеризовано три варіанти формування рекреаційних геоекотонів: при взаємодії натурального і рекреаційного, іншого антропогенного і рекреаційного, а також двох рекреаційних, але якісно різних рекреаційних ландшафтних комплексів. У перспективі необхідно детальніше дослідити структуру рекреаційних геоекотонів та можливі шляхи їх раціонального використання.

Ключові слова: антропогенний геоекотон, рекреаційний геоекотон, екотон, формування, функціонування, раціональне використання.

У сучасних природних, зокрема географічних та ландшафтознавчих дослідженнях, часто й непродумано використовують терміни «екотон», «антропогенний екотон», «антропогенний геоекотон» тощо. Здебільшого під різними термінами мають на увазі або розуміють однакові об'єкти. Це зумовлено як складністю досліджуваних об'єктів, що сформувались у зонах контакту різнорідних середовищ, так і не чітким розумінням термінів і понять, що їх визначають. У процесі дослідження рекреаційних ландшафтів Середнього Побужжя, а в їх структурі й рекреаційних геоекотонів, проблема правильного розуміння та виокремлення рекреаційних геоекотонів виявилась актуальною.

У зарубіжних природознавчих виданнях термінам «екотон» і «геоекотон» приділено достатньо уваги. Аналітичний огляд цих видань представлений у працях Т.В. Бобри [2,3] та М.Д. Гродзинського [4]. В Україні географічні екотони найбільш детально розглянуто у працях Т.В. Бобри [1] та П.М. Дем'янчука [5,6], ландшафтні – у монографічних виданнях М.Д. Гродзинського [4] та Г.І. Денисика [9]. Однак, у зазначених виданнях антропогенні, зокрема і рекреаційні гео- і ландшафтні екотони, розглянуті лише частково.

Мета – деталізувати предметну сутність поняття рекреаційний геоекотон та його значення у формуванні й функціонуванні рекреаційних ландшафтів.

Як відомо, ще у 1905 році американський геоботанік і еколог Ф. Клеметсон запропонував біологам та екологам використовувати термін «екотон». У подальшому це зафіксовано у наукових комісіях SCOPE, де екотон визначено як зону переходу між сусідніми екологічними системами. У споріднених з біологією та екологією науках, таких як географія та ландшафтознавство, можна використовувати цей термін, але виважено.

Зокрема, географи термін «екотон» почали активно використовувати у 70-80-х роках ХХ ст. За пропозицією В.С. Залєтаєва, з 1984 року його поступово замінили терміном «геоекотон» [11]. Зміст терміну «геоекотон» значно ширший, оскільки охоплює всі генетичні типи перехідних утворень: фіто-, зоо-, текто-, морфо-, гідро-, клімато-, педо-, та антропогенні. На початку ХХІ ст. термін «екотон» набув й «ландшафтознавчого забарвлення й врешті став настільки загальним, що є тенденція розширювати його на всі типи ландшафтних меж, у тому числі й лінійні» [4, с.333]. Звідси необхідність у чіткому визначенні «сфер» використання термінів в основі яких слова «тон», «екотон» (рис. 1).

Погоджуємось з думкою Г.І. Денисика, що термін «геотон» доцільно використовувати в дослідженнях контактних зон, що формуються при взаємодії геокомпонентів «неживої» природи, «екотон» – живої; «геоекотон» – у процесі пізнання всього спектру геокомпонентів та зв'язків між ними в зонах контакту. У тих випадках, коли у процесі пізнання зон контакту досліджується їх ландшафтна структура, правомірно використовувати термін «ландшафтний екотон», запропонований В.С. Преображенським [3]. Гео- і ландшафтні екотони теж складні природні утвори, серед яких чітко виокремлюються натуральні, натурально-антропогенні й антропогенні структури [2,10]. По суті – всі контактні зони, й неважливо як їх називають, є ландшафтними.

У натуральних і натурально-антропогенних ландшафтах екотони частково досліджені, в антропогенних – їх пізнання лише розпочалося [10]. Т.В. Бобра вважає: «оскільки природні й антропогенні перехідні утворення є реально наявними і практично рівнозначними в структурі геопростору географічними системами, термін «геоекотон» правомірно використовувати і для позначення межових геосистем антропогенної генези» [2, с.21]. Загалом, під геоекотонном розуміємо своєрідні й складні просторово часові натуральні, натурально-антропогенні й антропогенні утворення, що формуються на контактні різних середовищ. Антропогенні геоекотони формуються лише в зонах контакту натуральних і антропогенних та між різнорідними антропогенними геокомпонентами або ландшафтними комплексами. Однак, між натуральними, натурально-антропогенними та антропогенними геоекотонами різниця лише в походженні їх контактуючих

складових. При цьому, всі вони природні, розвиваються за природними законами й закономірностями та функціонують під впливом господарської діяльності людей.

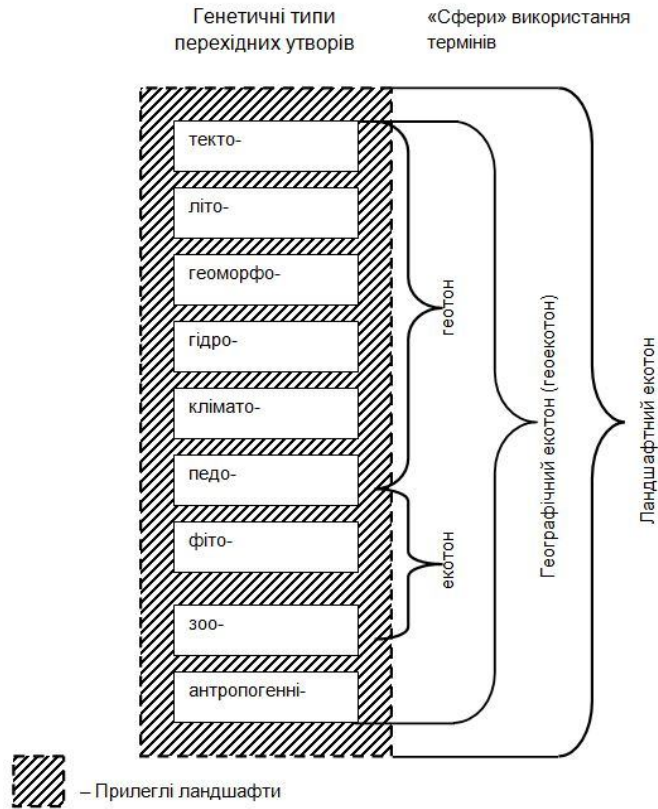

Рис. 1. Відповідність термінів «сферам» їх використання. За [9]

Антропогенний геоекотон поняття загальне. Воно об'єднує всі натурально-антропогенні й антропогенні геоекотони, що формуються і функціонують в результаті взаємодії різномірних ландшафтних комплексів як у окремих класах антропогенних ландшафтів, так і між ландшафтними комплексами цих класів (рис. 2).

Рис. 2. Антропогенні геоекотони формуються в результаті взаємодії різномірних середовищ їх різноманіття та тісний взаємозв'язок і залежність від антропогенних ландшафтів дають можливість класифікувати антропогенні геоекотони. Польові дослідження антропогенних геоекотонів показують, що в процесі їх класифікації доцільним є використання схеми класифікації антропогенних ландшафтів (рис. 3).

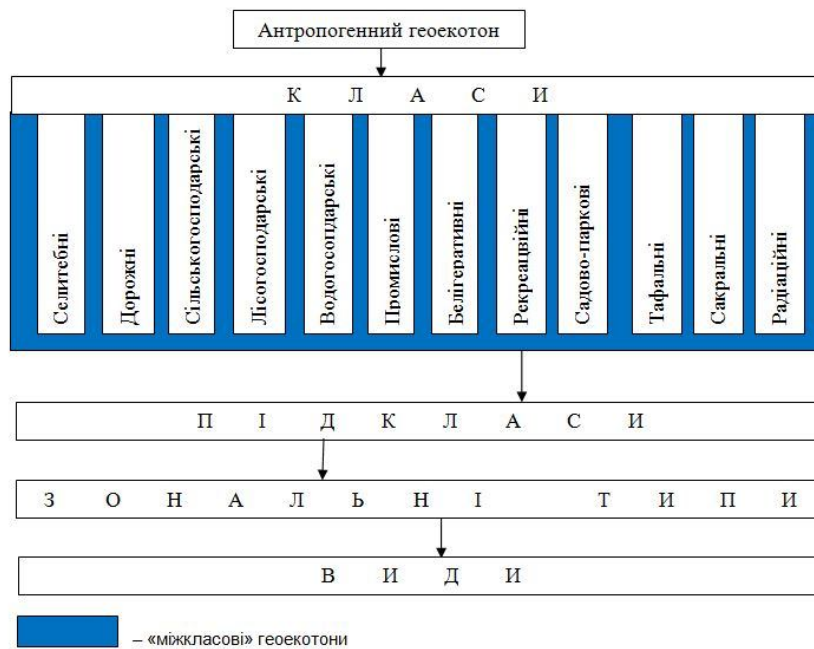

Рис. 3. Загальна схема класифікації антропогенних геоекотонів

Рекреаційний геоекотон формується в результаті рекреаційної діяльності людей. Однак, не завжди рекреаційна або туристично-рекреаційна діяльність може призвести до формування й функціонування рекреаційного геоекотону. Якщо в процесі рекреаційної діяльності сформувався рекреаційний ландшафтний комплекс і він взаємодіє з іншими – поступово зароджується і починає функціонувати й рекреаційний геоекотон. Якщо туристично-рекреаційна діяльність не призводить до формування рекреаційного ландшафтного комплексу – не виникає й рекреаційний геоекотон.

У процесі польових досліджень встановлено, що рекреаційні геоекотони формуються у трьох випадках:

а) при взаємодії натурального й рекреаційного ландшафтних комплексів (рис. 4а). Цей геоекотон буде рекреаційним, а не натуральним тому, що «ініціатором» його формування є рекреаційна діяльність;

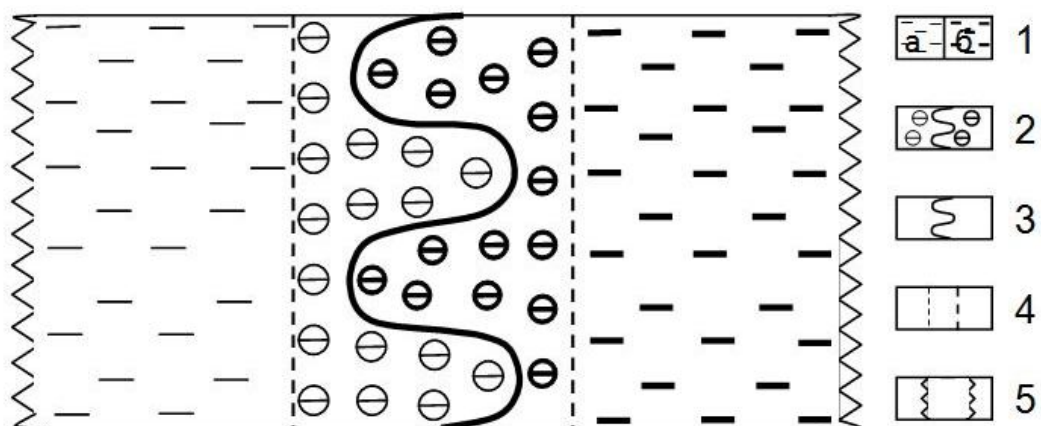

Рис. 4а. Рекреаційний геоекотон сформований натуральним і рекреаційним ландшафтними комплексами: 1 – натуральний (а) і рекреаційний (б) ландшафтні комплекси, 2 – зона їх контакту – рекреаційний геоекотон, 3 – лінія стиковки ландшафтних комплексів, 4 – межі геоекотону, 5 – межі суміжних ландшафтних комплексів.

б) при взаємодії рекреаційного з будь-яким іншим антропогенним (польовим, лісовим, селитебним тощо) ландшафтним комплексом (рис. 4б)

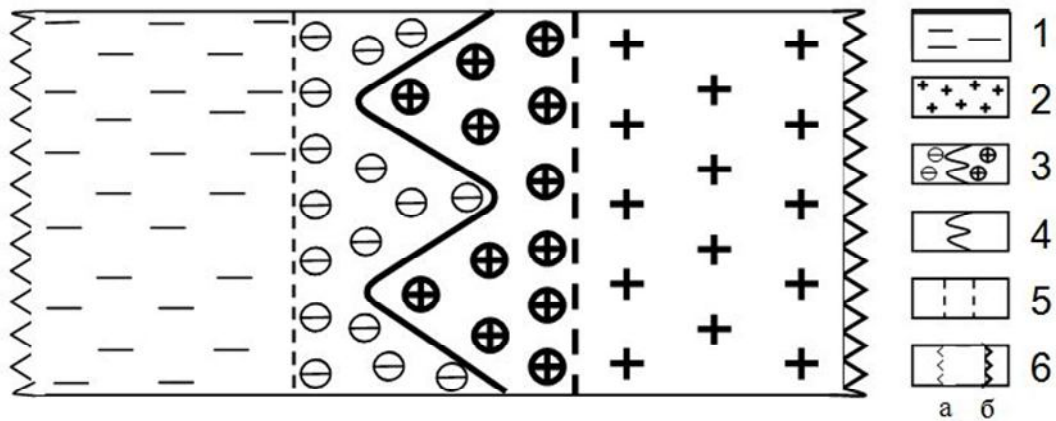

Рис.4б. Рекреаційний геоекотон сформований іншим антропогенним та рекреаційним ландшафтним комплексами. Ландшафтні комплекси: 1 – рекреаційний, 2 – антропогенний, 3 – рекреаційний геоекотон, 4 – лінія контакту ландшафтних комплексів, 5 – межа геоекотону, 6 – межі: а) рекреаційного й б) іншого антропогенного ландшафтного комплексу.

в) при взаємодії двох рекреаційних, але різноякісних (водного й лісового, лучного й лісового) ландшафтних комплексів (рис. 4в)

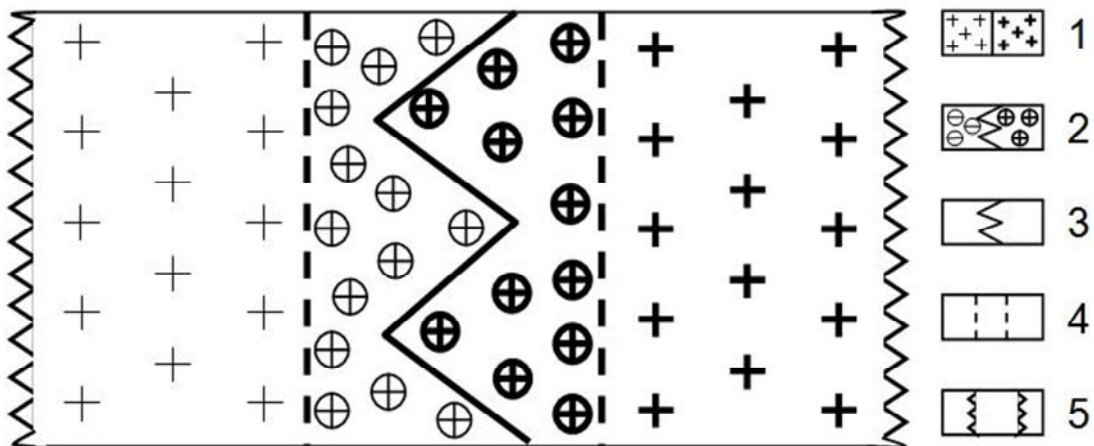

Рис. 4в. Рекреаційний геоекотон сформований при взаємодії двох, але різнотипних рекреаційних ландшафтних комплексів: 1 – різноманітні суміжні рекреаційні ландшафтні комплекси, 2 – рекреаційний геоекотон, 3 – лінія контакту різноманітних рекреаційних ландшафтних комплексів. Межі: 4 – рекреаційного геоекотону, 5 – рекреаційних ландшафтних комплексів.

Під *рекреаційним геоекотоном* доцільно розуміти складні просторово-часові утвори, що формуються на контакті рекреаційних об'єктів і ландшафтних комплексів з середовищем. Рекреаційний геоекотон похідна структура результатів лише одного виду діяльності людей – рекреаційної. Це поняття значно вужче ніж антропогенний геоекотон. Як і загалом антропогенні, рекреаційні геоекотони можна формувати цілеспрямовано для задоволення необхідних рекреаційних потреб, або переривати їх функціонування при наявності негативних тенденцій розвитку.

У майбутньому необхідно детальніше дослідити структуру рекреаційних геоекотонів, розробити їх типологію. Перспективними також будуть дослідження рекреаційних геоекотонів не як перехідних або контактних зон, а, можливо, як основного каркасу організації сучасних рекреаційних ландшафтів. Більше уваги необхідно звернути й на раціональне використання рекреаційних геоекотонів

Література

1. Бобра Т. В. Ландшафтні екотони Крима / Т. В. Бобра // Биологическое и ландшафтное разнообразие Крима: проблемы и перспективы. – 1999. – Вып. II. – С. 31-33.
2. Бобра Т. В. Экотон – объект ландшафтоведения XXI века/ Т. В. Бобра //Записки общества геоэкологов – Симферополь, 2000. – Вып 3. – С. 20-22.

3. Бобра Т. В. К вопросу о понятиях «граница» – «экотон» в географии / Т. В. Бобра // Проблемы материальной культуры: географические науки. – Симферополь, 2005. – С. 7-12.
4. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: монографія / М. Д. Гродзинський. – Київ: Київський університет, 2005. –Т.2. –503с.
5. Дем'янчук П. М. До питання класифікації геоекотонів / П. М. Дем'янчук // Наукові записки ВДПУ. Серія: Географія. – 2002. Вип.- 3. – С. 21-27.
6. Дем'янчук П. М. Дослідження географічних геоекотонів як еколого-географічна й загально-географічна проблема/ П. М. Дем'янчук// Наукові записки Тернопільського національного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Географія.—2011.—№1. – С. 16-21.
7. Денисик Г. І. Антропогенні ландшафти Правобережної України / Г. І. Денисик. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.
8. Денисик Г.І. Дорожні ландшафти Поділля/ Г.І. Денисик, О.М. Вальчук. – Вінниця: ПП «Видавництво «Теза», 2005.—178с.
9. Денисик Г. І. «Згустки життя» – передгірські ландшафтні екотони / Г. І. Денисик// Науковий вісник Чернівецького університету – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2012.—Вип. 612-613: Географія. – с. 33-35.
10. Денисик Б. Г. Варіанти дослідження та реконструкція меж в антропогенних мікрогеоекотонах /Б.Г. Денисик// Наукові записки Вінницького педагогічного університету. Серія: географія. – Вінниця, 2012. – № 24. – с. 39-47.
11. Залетаев В. С. Экотонные экосистемы как географическое явление и проблемы экотонизации биосферы / В. С. Залетаев // Современные проблемы географических экосистем. – Москва : ИГ АН СССР, 1984. – С. 51-64.
12. Залетаев В. С. Структурная организация экотон в контексте управления / В.С. Залетаев // Экотон в биосфере. – 1997. – С. 11-19.
13. Преображенский В. С. Организация, организованность ландшафтов (препринт) / В. С. Преображенский – М. : Ин-т географии АН СССР, 1986. – 20 с.
14. Преображенский В.С. Основы ландшафтного анализа / В. С. Преображенский, Т. Д. Александрова, Т. П. Куприянова – М. : Наука, 1988. – 192 с.

Аннотация. Б. Г. Денисик **Антропогенный и рекреационный геоекотоны.** В процессе ландшафтных исследований рассмотрены сферы использования определенных «экотон» и «геоекотон», структуру антропогенного геоекотону и один из вариантов классификации антропогенных геоекотонив – рекреационный геоекотон. Дана характеристика трёх вариантов его формирования: при взаимодействии натурального и рекреационного, другого антропогенного и рекреационного, а также двух рекреационных, но качественно различных рекреационных ландшафтных комплексов. В перспективе необходимо детальнее исследовать структуру рекреационных геоекотонив и возможные пути их рационального использования.

Ключевые слова: антропогенный геоекотон, рекреационный геоекотон, экотон, формирование, функционирование, рациональное использование.

Abstract. B. G. Denysyk **Anthropogenous and recreational geoeotone.** In the course of natural researches spheres of use, definitions «ecotone» and «geoeotone», structure anthropogenous geoeotone and one of options of classification anthropogenous geoeotones – recreational geoeotone are considered. The characteristic of three options of its formation is given: at interaction natural and recreational, another anthropogenous and recreational, and also two recreational, but qualitatively various recreational landscape complexes. In the long term it is necessary to investigate more in details structure recreational geoeotones and possible ways of their rational use.

Keywords: anthropogenous geoeotone, recreational geoeotone, ecotone, formation, functioning, rational use.

Поступила в редакцию 25.01.2014 г.